

ความรู้เกี่ยวกับศัพท์พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์และ คนทั่วไป ในฐานะตัวชี้วัดความเจริญและความเสื่อม ของวัฒนธรรมพระพุทธศาสนา^๑

รังษี สุทนต์^๒

บทคัดย่อ

ศัพท์พระพุทธศาสนาเป็นคำศัพท์ที่ใช้เฉพาะในทางพระพุทธศาสนาเป็นคำศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นพื้น มีผสมกับคำศัพท์ภาษาไทยบ้างมีการแผลงปรับให้เหมาะสำหรับใช้พูดสนทนาและเขียนในภาษาไทย มีการนำไปใช้ทั้งพระสงฆ์และคนทั่วไปทั้งใช้พูดจาสนทนาและใช้เขียนตำราทางพระพุทธศาสนาหนังสือประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา และหนังสือทางพระพุทธศาสนาทั่วไป ศัพท์พระพุทธศาสนานั้น มีแหล่งกำเนิดมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่เป็นภาษาบาลี คือ พระไตรปิฎกอรุทธกถา ฎีกา ปกรณวิเสส และไวยากรณ์ ที่เข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทยพร้อมกับพระพุทธศาสนา ลังกาวงศ์โดยพระสงฆ์ในประเทศไทยได้พากันศึกษาเรียนรู้ภาษาบาลีที่ใช้เขียนคัมภีร์พระพุทธศาสนาเหล่านั้น เมื่อมีความรู้ในภาษาบาลีเชี่ยวชาญก็แปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาภาษาบาลีเหล่านั้นเป็นภาษาไทย และยังแต่งคัมภีร์พระพุทธศาสนาขึ้นมาใหม่เป็นภาษาบาลีอีกด้วย

ศัพท์พระพุทธศาสนานั้น คือถ้อยคำที่เป็นภาษาบาลีอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแล้วถูกแปลเป็นภาษาไทย เกิดจากการที่พระสงฆ์เข้ามาเทศนาสั่งสอนประชาชนแล้วใช้พูดจาสนทนาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจนกลายเป็นภาษาที่ใช้ในวิถีชีวิต และมีศัพท์พระพุทธศาสนาที่เป็นส่วนวิชาการพิมพ์เป็นหนังสือพระสงฆ์กับชาวพุทธทั่วไปที่ใช้ถ้อยคำศัพท์พระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตนั้นโดยส่วนมากไม่อาจรู้ความหมายของศัพท์พระพุทธศาสนาได้สิ้นเชิงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาเรียนรู้จากเอกสารที่มีเผยแผ่อยู่จึงจะมีความรู้จนสามารถน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติดำรงตนเป็นคนดีในสวนปรีดี สัทธิธรรมแล้วนำไปสู่ปฏิบัติสัทธิธรรมกับปฏิเวธสัทธิธรรม.

คำสำคัญ : ความรู้ศัพท์พระพุทธศาสนาในสังคมไทย, ความเจริญและความเสื่อม

^๑ ปรับปรุงขยายความจากงานวิจัยความรู้ศัพท์พระพุทธศาสนา เพื่อความเข้าใจสำหรับผู้สนใจศึกษาซึ่งไม่พัวพันในภาษาบาลีและคำศัพท์ในพระพุทธศาสนา.

^๒ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร.

Monks and Laypeople's Buddhist Vocabulary Knowledge as an Indicator of the Rise and Fall of Buddhist Culture.

Abstract

Buddhist terminologies are vocabularies with specifically Buddhist content. They mostly derive from Pali and Sanskrit, some are mixed with words in the Thai language and adjusted for purposes of conversing and writing books on Buddhism in Thai by both monks and laypeople. Buddhist terminologies are originally found in Pali Buddhist scriptures such as the Tripitaka, the Commentaries, the Sub-commentaries, and Grammar books that entered and were distributed in Siam alongside Lankan Buddhism. Siamese monks then put their efforts into studying and mastering the Pali language, translated those scriptures into Thai, and even composed their own works in Pali.

Buddhist terminologies are thus Thai translations of Pali terminologies in the scriptures. They are used by monks in disseminating Buddhist teachings to the Thai people, both in sermons and in daily conversations. Some scholarly terminologies are used mainly in textbooks. Generally, Buddhist monks and laypeople may use Buddhist terminologies in daily life without understanding their true meanings, thus necessitating more in-depth studies through existing documents. This knowledge will aid them in the practice of Dhamma and in an eventual attainment of enlightenment.

Keywords : knowledge of the Buddhist terminologies in Thai society, prosperity and decline

๑. บทนำ

บทความเรื่องความรู้ศัพท์พระพุทธศาสนา ผู้เขียนสรุปจากงานวิจัยของศูนย์พุทธศาสนศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ผู้เขียนทำการศึกษาศัพท์พระพุทธศาสนาในส่วนภาษาบาลีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาภาษาบาลี และศัพท์พระพุทธศาสนาที่แปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยปรากฏในคัมภีร์บาลีที่แปลเป็นภาษาไทยศึกษาความหมายแห่งศัพท์พระพุทธศาสนาแต่ละศัพท์ตามที่ผู้เขียนกำหนดแล้ว ศึกษาความรู้ความเข้าใจศัพท์พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์และประชาชนชาวพุทธในสังคมไทย โดยสำรวจจากเอกสารที่ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นที่ยอมรับในวงการศึกษา ซึ่งพอจะแสวงหาได้ ศึกษาผลกระทบที่เกิดจากศัพท์พระพุทธศาสนาในสังคมไทย โดยศึกษาจากความเข้าใจของนิสิตนักศึกษาที่ผู้เขียนพอจะรวบรวมความคิดเห็นได้แล้วค้นหาข้อยุติโดยการค้นคว้าความหมายที่ถูกต้องจากคัมภีร์พระไตรปิฎก-อรรถกถา-ฎีกา ไวยากรณ์ พร้อมกับการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียนเอง

ผู้เขียนได้ปรับปรุงสรุปความงานวิจัยเรื่อง “ความรู้เกี่ยวกับศัพท์พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์และคนทั่วไป ในฐานะตัวชี้วัดความเจริญและความเสื่อมของวัฒนธรรมพระพุทธศาสนา” แล้วขยายความเพิ่มเติมในส่วนที่เห็นว่าควรขยายความ ตามรูปแบบบทความเพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้นสำหรับผู้สนใจศึกษาทั่วไป เนื่องด้วยงานวิจัยนั้นมีใช้หนังสือสำหรับอ่านศึกษาหาความรู้ที่สามารถเข้าใจได้ง่ายเหมือนหนังสืออ่านศึกษาหาความรู้ทั่วไป ดังศัพท์ตัวอย่าง คือ คำว่า พุทธ พระสารีบุตรแสดงความหมายไว้ ๑๐ กว่าความหมาย แต่ในสังคมไทยแปลแล้วเข้าใจกันเพียง ๓ ความหมาย คือ พุทธ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

๒. เอกสารที่ใช้ประกอบการเรียบเรียง

คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่รวมของศัพท์พระพุทธศาสนาทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย พระไตรปิฎก

ภาษาบาลีซึ่งได้รับการแปลเป็นพระไตรปิฎกภาษาไทย อันเป็นแหล่งกำเนิดศัพท์พระพุทธศาสนาภาษาไทย ศัพท์พระพุทธศาสนาภาษาไทยที่พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปทั้งได้ศึกษาและได้รับรู้ แปลมาจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ผู้เขียนได้ศึกษาศัพท์พระพุทธศาสนาภาษาไทยโยงไปหาศัพท์พระพุทธศาสนาภาษาบาลี เพื่อหาความหมายแห่งศัพท์แต่ละศัพท์

คัมภีร์อรรถกถาคัมภีร์ฎีกาคัมภีร์ปกรณ์วิเสสและคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นคัมภีร์ที่ท่านแต่งอธิบายความหมายศัพท์พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผู้เขียนได้ศึกษาคำอธิบายความหมายศัพท์พระพุทธศาสนาในคัมภีร์อรรถกถาฎีกาปกรณ์วิเสสและคัมภีร์ไวยากรณ์ เพื่อหาข้อยุติความหมายแห่งศัพท์พระพุทธศาสนาแต่ละศัพท์

เอกสารตำราและหนังสือ ซึ่งผู้เขียนได้พิจารณารวบรวมสำหรับศึกษาศัพท์พระพุทธศาสนา เช่น หนังสือสวดมนต์ทำวัตรแปล อันมีการแปลบทสวดภาษาบาลีเป็นภาษาไทยที่พิจารณาแล้วเห็นว่า แปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยแล้วความหมายเดิมแห่งศัพท์พระพุทธศาสนาขาดหายไป

๓. ความรู้ศัพท์พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์และคนทั่วไป

ชาวพุทธไทยทั้งบรรพชิตคือพระสงฆ์และคฤหัสถ์คือคนชาวพุทธไทยทั่วไป ได้รับความรู้ศัพท์พระพุทธศาสนาจากการเรียนรู้พระพุทธศาสนาอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่สืบทอดกันมา คือ ได้ฟัง ได้อ่านศึกษาเรียนรู้ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจากพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่ได้รับการศึกษาเรียนรู้ตามหลักการที่เป็นรูปแบบการศึกษาที่จัดให้ศึกษาสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีขั้นตอนที่พอกำหนดได้คือ ชายไทยที่เข้ามาบวชเป็นสมาชิกของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่สืบทอดกันมาฟังคำสอนจากพระสงฆ์เถระที่บวชอยู่ก่อนได้ศึกษาเรียนจน

สามารถสั่งสอนผู้อื่นได้ก็รับภาระหน้าที่เป็นครูอาจารย์สั่งสอนพระสงฆ์ที่บวชเข้ามาภายหลังและสั่งสอนประชาชนชาวพุทธทั่วไปและประชาชนที่เป็นญาติของพระสงฆ์บวชใหม่ที่คอยอุปถัมภ์ด้วยการถวายจีวรผ้าห่มผ้าห่มแด่พระสงฆ์ถวายอาหารที่พระสงฆ์ฉันเวลาเช้าและเวลาเพล ถวายเสนาสนะที่พระสงฆ์พักอาศัยหลบแดดลมและฝน ถวายเภสัชที่เป็นอาหารบำรุงร่างกายเช่นน้ำปานะของฉันประเภทเครื่องดื่มซึ่งพระสงฆ์ฉันได้ในเวลาหลังเที่ยงวัน และถวายยาบำบัดรักษาโรคในคราวพระสงฆ์อาพาธป่วยไว้

พระสงฆ์ที่บวชใหม่ต้องศึกษาเรียนรู้พระธรรมวินัยเพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมกับเพศภาวะและได้รู้ว่าสิ่งไหนควรทำสิ่งไหนไม่ควรทำ โดยศึกษาเรียนรู้จากพระสงฆ์เถระที่เป็นครูอาจารย์ผู้ที่บวชอยู่ก่อน เช่น พระสงฆ์สอนว่า ท่านทั้งหลาย ได้รับนับถือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นพระศาสดาของศาสนาพุทธแล้ว ท่านทั้งหลายมีศรัทธาความเชื่อปสาทะความเลื่อมใส ในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าพากันเข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้า จำเป็นที่จะต้องศึกษาเรียนรู้พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้ อันปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่อุปัชฌาย์อาจารย์ได้ศึกษาเรียนรู้สั่งสอนกันมาแต่โบราณกาลนี้ เป็นหลักการที่เป็นการสั่งสอนแล้วได้รับความรู้คำศัพท์พระพุทธศาสนาโดยสังเขป ซึ่งเมื่อบวชศึกษาเรียนนานปี ก็ได้รับความรู้มากขึ้นและรับภาระสั่งสอนเป็นครูอาจารย์สืบต่อกันนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในหลักการที่เป็นการสอนการเรียนรู้โดยสังเขปนี้ ก็มีการได้เรียนศัพท์พระพุทธศาสนา คือคำว่า สัมมาสัมพุทธ, ศาสดา, ศาสนาพุทธ, ศรัทธาปสาทะ, พระพุทธเจ้า, อุปสมบท, ภิกษุสาวก, พระธรรมวินัย, บัญญัติ, คัมภีร์พระไตรปิฎก, อุปัชฌาย์อาจารย์แต่ละคำแต่ละศัพท์เป็นถ้อยคำที่มีความหมายในภาษาเดิม คือภาษาที่พระพุทธเจ้ากับพระพุทธรูปทั้งหลายใช้พูดจาสนทนาและใช้แสดงธรรมสั่งสอนประชาชนในครั้งพุทธกาล เดิม

เรียกว่า ภาษามคธคือภาษาที่ใช้กันในแคว้นมคธ ประเทศอินเดียสมัยเมื่อ ๒,๐๐๐ กว่าปี ต่อมาเรียกกันว่า “ภาษาบาลี” ในกลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมอันมีชื่อเรียกว่า “นิกายเถรวาท” ภาษาบาลี คือภาษาที่รักษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือ ภาษาที่ใช้พูดจาสนทนากันในสมัยพุทธกาลและใช้พูดจาสนทนากันในระหว่างชาวพุทธเถรวาทด้วยกัน เช่นพระภิกษุในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากพม่า ไทย กัมพูชา ลาวไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกาใช้พูดจาสนทนากับพระภิกษุชาวลังกา ศึกษาเรียนรู้ทรงจำ สวดสาธยายบททวน คำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น บทสวดนมกการะ (ปุพพภาคนมการ) คือคำสวดแสดงความนอบน้อมเคารพสักการบูชาพระพุทธเจ้าและบทสวดพุทธานุสสติ คือคำสวดระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าซึ่งมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

บทสวดปุพพภาคนมการ

นโมตสสสภวโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส,

บทสวดพุทธานุสสติ

อิติปิโส ภควา อรหํสมมาสมพุทโธวิชชาจรณสมปนโน สุขโต โลกวิทู อนุตตโร ปุริสทมมสารถิสถาเทวมานุสสานพุทโธ ภควา

ข้อความแสดงความนอบน้อมที่เรียกว่า บทสวดนมกการะ (ปุพพภาคนมการ) และบทสวดพุทธานุสสติระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ทั้งสองบทนี้มาในพระไตรปิฎก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ ทรงผนวชอยู่ ๒๗ พรรษา ทรงศึกษาภาษาบาลีทรงใช้ความรู้ในภาษาบาลีศึกษาพระธรรมวินัยทรงมีความรู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีทรงสามารถแต่งภาษาบาลีได้ทั้งแบบร้อยแก้วและแบบร้อยกรอง ทรงพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีไว้จำนวนหลายเรื่อง ที่สำคัญ พระองค์ได้ทรง

พระราชนิพนธ์บทสวดทำวัตรเช้า-เย็น ซึ่งพระสงฆ์ไทยและประชาชนชาวพุทธไทยใช้สวดทำวัตรเช้า-เย็นกันในปัจจุบัน และได้มีการแปลบทสวดทำวัตรเช้า-เย็นเป็นภาษาไทยเพื่อให้พระสงฆ์และประชาชนชาวพุทธไทยได้ทราบความหมายของบทสวดทำวัตรเช้า-เย็นนั้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงรวบรวมข้อความจากพระไตรปิฎกมาเรียบเรียง พระราชนิพนธ์บทสวดภาษาบาลีเป็นบทร้อยกรอง คือ ฉันทลักษณ์ผสมร้อยแก้วภาษาบาลีประกอบด้วยข้อความที่ทรงนำมาจากพระไตรปิฎก ผู้เขียนไม่อาจนำข้อความมาเรียบเรียงในบทความนี้ได้ เนื่องจากหน้ากระดาษไม่อำนวยให้ ผู้ศึกษาที่ต้องการทราบรายละเอียดว่า ข้อความไหน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงนำมาจากพระไตรปิฎก ข้อความไหน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นมาใหม่นั้น เป็นเรื่องยุ่งยากพอควร หากไม่มีความรู้ภาษาบาลี หรือแม้จะมีความรู้ภาษาบาลี แต่มิได้ศึกษาพระไตรปิฎกภาษาบาลีและมิได้ศึกษาบทสวดทำวัตรเช้า-เย็นก็ทราบได้ยาก หากสนใจใฝ่รู้พึงศึกษารายละเอียดในหนังสือ สวดมนต์ฉบับหลวง^๓ ตอนว่าด้วยบทสวดทำวัตรเช้า-เย็น บาลี จะมีข้อความเชิงอรรถบอกว่า “ทำวัตรเช้า-เย็นเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” และศึกษารายละเอียดในประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๔ มีบทสวดทำวัตรเช้า-เย็นพร้อมคำแปล โดยพระศาสนโสภณ (จัตตสลัลเถร) วัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งคำแปลนั้น ก็ได้

ถูกนำมาเรียบเรียงไว้ในหนังสือสวดมนต์บาลีแปลไทยในมหาวิทยาลัย^๕

ข้อความบทสวดที่เขียนพิมพ์แบบมคธ (แบบบาลี) ผู้ที่มีได้ศึกษาภาษาบาลีหรือมิได้ศึกษาวิธีอ่านคำบาลีที่สกดแบบมคธ อ่านไม่สะดวกแม้จะเขียนด้วยอักษรไทย จึงมีการเขียนพิมพ์สกดการันต์แบบไทยเพื่อให้พระสงฆ์บวชใหม่ ไม่มีพื้นความรู้ด้านภาษาบาลีหรือในการอ่านคำมคธและประชาชนทั่วไปอ่านได้สะดวก ดังตัวอย่างนี้

บทสวดพุทธานุสสติ

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ,

บทสวดพุทธานุสสติ

อิติปิโสภะคะวา อะระหัง สัมมาสัมพุทโธ วิชชาจะระณะสัมปันโน สุคะโต โลกะวิทู อะนุตตะโร ปุริสะทัมมะสาระถิ สัตถา เทวะมะนุสสานัง พุทโธภะคะวาติ

แม้จะเขียนสกดแบบไทย พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปที่ไม่มีความรู้ในภาษาบาลีอ่านได้สะดวก แต่ไม่รู้ความหมาย ผู้ที่ได้ศึกษาเรียนรู้ภาษาบาลีจึงจะรู้ความหมายในภาษาไทย จึงมีการแปลความบทสวดภาษาบาลีสู่ภาษาไทย ดังข้อความตัวอย่างต่อไปนี้

บทสวดพุทธานุสสติบาลีแปลไทย

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ,

“ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น,

^๓ สวดมนต์ฉบับหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๔๙-๒๕๗.

^๔ ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐-๓๘.

^๕ ดูรายละเอียดใน พระศาสนโสภณ, สวดมนต์แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑-๒๐.

บทสวดพุทธานุสสติบาลีแปลไทย

ตั้ง โข ปะนะ ณะคะวันตัง เอวัง กัลยาโณ กิตติสัทโท
อัพภุคคะโต อิติปิโสภะคะวา อะระหัง สัมมาสัมพุทโธ วิชชา
จะระณะสัมปันโน สุคะโต โลกะวิทู อะนุตตะโรปริสตะทัม
มะสาระถิ สัตถา เทวะมะนุสสานังพุทโธภะคะวาติ

ก็เกียรติศัพท์อันงามของพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้นแลฟังเพื่องไป ดังนั้นว่าแม้เพราะเหตุนี้ๆ พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นผู้ไกลกิเลสเป็นผู้ควรไหว
ควรบูชา เป็นผู้รู้ชอบเองเป็นผู้บริบูรณ์แล้วด้วยวิชาและ
จรรยาเป็นผู้ไปดีแล้วเป็นผู้ทรงรู้โลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึก
ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม” ดังนี้

ข้อความคำแปลนี้เป็นสำนวนคำแปลจากหนังสือ
สวดมนต์แปล แปลเชิงวิชาการ โดยพระศาสนโสภณ วัด
มกุฏกษัตริยาราม ผู้แปลบทสวดทำวัตรเช้า-เย็น ในประชุม
พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว^๖ ท่านมีตำแหน่งเป็นกรรมการกองตำราสภา
การศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย อันเป็นสถาบันการศึกษา
ได้ดำเนินการรวบรวมบทสวดต่างๆ รวมทั้งบทสวดมนต์
ทำวัตรเช้า-เย็น ซึ่งเป็นบทสวดมนต์ภาคภาษาบาลีใน
หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง ดำเนินการแปลจัดพิมพ์เป็น
หนังสือสวดมนต์แปล ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๘๑

บทสวดภาษาบาลีแปลนั้น ผู้ศึกษาดูภาษาบาลี
แล้วดูคำแปลภาษาไทย ก็ยากสำหรับผู้ที่มีได้ศึกษาภาษา
บาลี ครูบาอาจารย์ผู้ปรารถนาให้พระสงฆ์และชาวพุทธไทย
ที่ไม่มีความรู้ภาษาบาลีรู้คำไหนแปลว่าอย่างไร จึงได้
ดำเนินการแปลคำบาลีเป็นภาษาไทยแบบยกศัพท์ คือยก
คำบาลีแต่ละคำบ้างยกคำบาลีแต่ละวลีคือข้อความกลุ่ม

คำที่เรียงติดต่อกันมีความสัมพันธ์กันบ้างแล้วแปลเป็น
ภาษาไทย สำหรับพระสงฆ์กับอุบาสกอุบาสิกาประชาชน
ชาวพุทธทั่วไปใช้ศึกษาสวดสาธยายทำวัตรเช้า-เย็น โดย
ท่านพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลารามไชยา ได้ดำเนินการ
การแปลบทสวดทำวัตรเช้า-เย็นบาลีและบทสวดพิเศษบาลี
บางบทสำหรับพระสงฆ์กับคนทั่วไปใช้สวดสาธยายในสำนัก
สวนโมกขพลาราม ไชยาซึ่งเป็นทีนียมของพระสงฆ์และ
คนทั่วไปในการใช้สวดมนต์ทำเช้า-เย็นแปล มีการศึกษา
ท่องจำกันได้ทั่วไป ผู้เขียนขอนำคำบาลีและสำนวนคำแปล
ที่ใช้ในสวนโมกขพลาราม ไชยา มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

บทสวดพุทธานุสสติบาลีแปล

นะโม ตัสสะ ณะคะวะโต, ขอนอบน้อมแด่พระผู้มี
พระภาคเจ้า พระองค์นั้น;

อะระหะโต, ซึ่งเป็นผู้ไกลจากกิเลส;

สัมมาสัมพุทโธสสะ. ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง.
(ว่า ๓ ครั้ง)

บทสวดพุทธานุสสติบาลีแปล

ตั้ง โข ปะนะ ณะคะวันตัง เอวัง กัลยาโณ กิตติ
สัทโท อัพภุคคะโต,

ก็เกียรติศัพท์อันงามของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้
ฟังไปแล้วอย่างนี้ว่า;

อิตปิโสภะคะวา, เพราะเหตุอย่างนี้ๆ พระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น;

อะระหัง, เป็นผู้ไกลจากกิเลส;

สัมมาสัมพุทโธ, เป็นผู้ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์
เอง;

วิชชาจะระณะสัมปันโน, เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา
และจรรยา;

สุคะโต, เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี;

โลกะวิทู, เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง;

อะนุตตะโร ปริสตะทัมมะสาระถิ, เป็นผู้สามารถฝึก
บุรุษที่สมควรฝึกได้ อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า;

^๖ ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนา
แห่งชาติ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐.

สัตถา เทวะมะนุสสานัง, เป็นครูผู้สอนของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย;

พุทโธ, เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม;

ภะคะวา-ติ เป็นผู้มีสมาธิ จำเริญ จำแนกธรรม สั่งสอนสัตว์ดังนี้.^๗

พระสงฆ์กับประชาชนชาวพุทธทั่วไปและประชาชนที่เป็นญาติของพระสงฆ์บวชใหม่ ซึ่งได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ในฐานะเป็นอุบาสกอุบาสิกาผู้ใกล้ชิดพระรัตนตรัยและเป็นญาติของพระสงฆ์บวชใหม่ เป็นผู้รับนับถือ พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ คอยถวายการอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ ย่อมได้รับฟังการสั่งสอนจากพระสงฆ์ในรูปแบบฟังเทศน์ คือการที่พระสงฆ์แสดงธรรมเทศนาในโอกาสต่างๆ และได้รับฟังการสั่งสอนในรูปแบบสนทนาโต้ถาม คำแนะนำสั่งสอนของพระสงฆ์นั้นมีการใช้ถ้อยคำที่เป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระสงฆ์กล่าวสอนว่า “ท่านทั้งหลายถวายสังฆทานแด่พระสงฆ์ บูชาพระรัตนตรัย รับไตรสรณคมน์สมาทานรักษาศีลอุโบสถศีลฟังพระธรรมเทศนาเป็นผู้ได้บำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา อันจัดเป็นบุญกิริยาวัตถุ ย่อมได้รับผลานิสงส์”

๔. การแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย

ในข้อความตัวอย่างที่พระสงฆ์สั่งสอนประชาชนชาวพุทธทั่วไปข้างต้นนั้น มีศัพท์พระพุทธศาสนาที่ใช้ในภาษาไทย เช่น สังฆทาน, พระรัตนตรัย, ไตรสรณคมน์, สมาทาน, อุโบสถศีล, ธรรมเทศนา, ทานศีลภาวนา, บุญกิริยาวัตถุ, ผลานิสงส์แต่ละคำเป็นคำแปลเท่าเดิม นักบาลีเรียกว่า แปลทับศัพท์ คือ สังฆทาน แปลว่า สังฆทาน,

รัตนตรัย แปลว่า พระรัตนตรัย, อุโบสถศีล แปลว่า อุโบสถศีลธรรมเทศนา แปลว่า ธรรมเทศนาทานศีล ภาวนา แปลว่า ทานศีลภาวนา บุญกิริยาวัตถุ แปลว่า บุญกิริยาวัตถุ ผลานิสงส์ แปลว่า ผลานิสงส์ โดยใช้หลักภาษาไทย คือ ใช้วิธีแปลคำศัพท์สระและพยัญชนะในภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ซึ่งเป็นธรรมดา เมื่อนำถ้อยคำของภาษาหนึ่งไปใช้อีกภาษาหนึ่ง ย่อมจะผิดเพี้ยนจากภาษาเดิม เนื่องจากพูดออกเสียงไม่ชัด หรือเพราะดัดแปลง ที่จะพูดสวดออกเสียงคงเดิมนั้นมีน้อย คำศัพท์พระพุทธศาสนาภาษาบาลีที่นำมาใช้ในภาษาไทย โดยมากย่อมออกเสียงผิดเพี้ยนจากภาษาบาลี แต่ก็มีหลักเกณฑ์อยู่สำหรับการแปลสงฆ์ มีการแปลสงฆ์เป็นสระ แปลงสระเป็นพยัญชนะ

ตัวอย่างแปลงสระเป็นสระ คือ แปลงสระ อ (อะ) เป็นสระอำ เช่น อมจจ (อะมัจจะ) แปลงสระอที่อยู่หน้ามจจเป็นสระอำ แปลงมเป็นมา แปลงจจเป็นตยสำเร็จรูปเป็นอำมาตย แปลงสระอะเป็นสระอิ เช่น วรุณ เป็น พิรุณ (แปลง อะเป็นอิ แปลงวเป็นพ)

ส่วนการแปลงพยัญชนะเป็นพยัญชนะหากพยัญชนะสะกดอักษรมีอะเป็นที่สุด (คือออกเสียงอะที่ท้ายสุด) แปลงเป็น รร (รหัน) ได้เช่น ตกก แปลงเป็นตรรกมม แปลงเป็นธรรม ออกค แปลงเป็นอรรค มีแปลงเป็นอรรบ้าง

๕. การอ่าน/สวดออกเสียงภาษาบาลี

การแปลความศัพท์ภาษาบาลีเท่าเดิม หรือแปลตามศัพท์ เช่น แปล พุทโธ ว่า พุทธะ แปล บุริส ว่า บุรุษ แต่ออกเสียงต่างจากภาษาเดิม เนื่องจากใช้วิธีแปลถ้อยคำ ซึ่งนักวิชาการยอมรับและใช้กันถือว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา มิใช่เรื่องแปลก แม้แต่การที่คนชาวพุทธชนชาติหนึ่งออกเสียงถ้อยคำของภาษาของคนอีกชนชาติหนึ่ง ย่อมจะผิดเพี้ยนจากภาษาเดิมเป็นธรรมดา คนไทยออกเสียงอ่านสวดภาษาบาลี เรามีความเข้าใจว่า เราออกเสียงอ่านสวดภาษาบาลีถูกต้อง แต่ชาวพุทธชนชาติอื่นอาจเข้าใจว่า ชาวพุทธไทย

^๗ สวตมณฑแปล รวมบทสวดท้าวไตรเข้า-เย็น พระสูตรและบทสวดพิเศษ (ฉบับนำเนื้อหาจากหนังสือคู่มืออุบาสกอุบาสิกาของสวนโมกขพลาราม) (กรุงเทพมหานคร : หจก. สามลดา, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒-๓๓.

ออกเสียงภาษาบาลีแปลกและไม่ถูกต้อง เช่นที่เราชาวพุทธไทย ฟังคนชาวพุทธชนชาติมอญพม่า อ่านสวดออกเสียงภาษาบาลีแล้วเข้าใจว่าชนชาติมอญพม่าออกเสียงภาษาบาลีแปลกและไม่ถูกต้อง เช่นชนชาวพุทธชนชาติมอญพม่าออกเสียงอ่านสวดบทพุทฺธพภาคณมการคาถาว่า

“เนเมมีวตื้อดชะ ผะกะแะแะเตว้อะระะชะเตว้อะ
ชอมมาชอมปุดไถ่ดชะ”

ออกเสียงอ่านสวดบทพุทฺธานุสสติว่า

อิตฺติปิ เชว้ผะกะแะแะชะระะฮอง ชอมมาชอม
ปุดไถ่ว้ดเจยเจะระะณะชอมปอนเนว้ เชว้ระกะเตว้เลว้กะ
วิตุ้ อะนุดตะเรว้เปว้ระริชะโต้มะชะระะที่ ชื้อดทา เตว้
มะนุดชาโน้งปุดไถ่ผะกะแะเวยตี^๔

เทียบการออกเสียงอ่านสวดบาลีระหว่างไทยกับ
มอญพม่าสะกตการันต์แบบไทย

บทสวดพุทฺธพภาคณมการ

ไทย : นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมา
สัมพุทฺธัสสะ

รามัญ : เนเมมีว ตื้อดชะ ผะกะแะแะเตว้อะระะ
ชะเตว้อ ชอมมาชอมปุดไถ่ดชะ

บทสวดพุทฺธานุสสติ

ไทย : อิตฺติปิโสภะคะวา อะระหัง สัมมาสัมพุทฺธ
วิชชาจะระณะสัมปนโน สุคะโต โลกะวิทู อะนุตตะโร
ปุริสะทัมมะสาระถิ สัตถา เทวะมะนุสสานัง พุทฺธะระคะวา

รามัญ : อิตฺติปิ เชว้ผะกะแะแะชะระะฮอง ชอมมา
ชอมปุดไถ่ว้ดเจยเจะระะณะชอมปอนเนว้ เชว้ระกะเตว้
เลว้กะวิตุ้ อะนุดตะเรว้เปว้ระริชะโต้มะชะระะที่ ชื้อด
ทา เตว้มะนุดชาโน้งปุดไถ่ผะกะแะเวยตี

นี่คือ ตัวอย่างการอ่านสวดออกเสียงภาษาบาลี
ระหว่างชาวพุทธไทยกับชาวพุทธมอญพม่าซึ่งต่างฝ่ายต่าง

เข้าใจว่าพวกตนอ่านสวดออกเสียงถูกต้อง ชาวพุทธแต่ละ
ชนชาติ ต่างก็นำถ้อยคำภาษาบาลีในพระพุทฺธศาสนาไป
ใช้พูดจาสนทนาและเขียนหนังสือ ซึ่งคงมีการแผลงถ้อยคำ
ศัพท์พระพุทฺธศาสนาตามความนิยมในชาติของตนเช่นเดียวกับ
ชนชาติไทยที่นำถ้อยคำศัพท์พระพุทฺธศาสนามาใช้ โดย
การแผลงถ้อยคำตามที่มีการกำหนดไว้แต่โบราณ

ประชาชนชาวพุทธไทยทั่วไปต่างก็นิยมใช้บทสวด
มนต์บาลีทำวัตรเช้า-เย็นแปลไทยสำนวนของสวนโมกขพลาราม
ไชยา สวดคำบาลีกับคำแปลจนจำได้คล่องแล้วก็ทราบ
ความหมายในภาษาไทยตามที่ท่านแปลไว้ ก็นับว่า พอมี
ความรู้ศัพท์พระพุทฺธศาสนา เช่น สวดว่า “พุทฺโธ: เป็น
ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม” ก็รู้ว่า พุทฺโธ: ที่แปลเท่าเดิม
แบบมีสร้อยคำข้างหน้ากับข้างหลังว่า “พระพุทฺธเจ้า” ว่า
ความหมายในภาษาไทย คือ พระพุทฺธเจ้า คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น
ผู้เบิกบานด้วยธรรม, ผู้รวบรวมจัดทำหนังสือสวดมนต์
ทำวัตรเช้า-เย็นแปล ส่วนมากจะใช้คำแปลตามฉบับของ
สวนโมกขพลาราม ไชยา คงเนื่องจากหนังสือสวดมนต์
ทำวัตรเช้า-เย็นแปล ฉบับของสวนโมกขพลารามไชยาเผยแพร่
เป็นที่นิยมของพระสงฆ์และประชาชนใช้สวดบาลี
แปลจนท่องจำได้ต่างถือว่า แปลแบบนี้ถูกต้อง เป็นดุจรอย
จารึกบนแผ่นศิลา แปลอย่างอื่นถือว่าผิด จึงเป็นต้นฉบับ
ตัวอย่างสำหรับหนังสือสวดมนต์ฉบับอื่นๆ เช่นหนังสือ
สวดมนต์ มนต์พิธีแปล รวบรวม โดยพระครูอรุณธรรมรังษี
(พระครูสมุทรเอี่ยม สิริวัฒนโธ) ซึ่งเดิมคือหนังสือสวดมนต์
มนต์พิธี ฉบับบาลีเขียนคือพิมพ์สะกตการันต์แบบไทยเป็น
ที่นิยมของพระสงฆ์ราชใหม่ใช้ท่องบ่นสวดมนต์บทสวดที่
ต้องใช้ในวิถีชีวิตพระสงฆ์ ผู้เขียนได้ตรวจสอบคำทำวัตร
เช้า-เย็นแปลในหนังสือสวดมนต์ มนต์พิธีแปล กับคำสวด
ทำวัตรเช้า-เย็นแปลในฉบับของสวนโมกขพลาราม ไชยา

^๔ หนังสือสวดมนต์ ฉบับรามัญ (ราชบุรี: วัดใหญ่นครชุมน์, ๒๕๕๕),
หน้า ๑๒-๑๓.

แล้วปรากฏว่า สำนวนคำแปลตรงกัน เช่นคำว่า พุทฺโธ: พระพุทธเจ้า แปลเหมือนกันว่า “พุทฺโธ: เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม”^๙ อีกฉบับหนึ่ง คือ ทำวัตร-สวดมนต์แปล สำหรับอุบาสก-อุบาสิกา พระราชปฎิภาณโศภณ (มานพ ดิกขญาโณ ป.ธ.๙) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร รวบรวมเรียบเรียง ผู้เขียนได้ตรวจสอบคำทำวัตรเช้า-เย็นแปลกับฉบับของสวนโมกขพลาราม ไชยา แล้วปรากฏว่า สำนวนคำแปลตรงกัน เช่น คำว่า พุทฺโธ: พระพุทธเจ้า แปลเหมือนกันว่า “พุทฺโธ: เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม”^{๑๐} ผู้เขียนได้รับมอบหนังสือสาธยายคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สวดธรรมสุกัร ทุมทอง รวบรวมเรียบเรียง ผู้เรียบเรียงกล่าวไว้ในคำนำว่า “หนังสือสวดธรรมนี้...บทธรรมที่คุ้นเคยกันคืออยู่แล้วก็ได้ใช้คำแปลจากหนังสือของสวนโมกขพลารามส่วนบทธรรมใดที่ยังไม่เป็นที่คุ้นเคยก็ได้แปลเรียบเรียงขึ้นมาใหม่” ผู้เขียนได้ตรวจสอบคำทำวัตรเช้า-เย็นแปลในหนังสือสวดธรรมกับคำทำวัตรเช้า-เย็นแปลในฉบับของสวนโมกขพลาราม ไชยา แล้วปรากฏว่า สำนวนคำแปลตรงกัน เช่น คำว่า พุทฺโธ: พระพุทธเจ้า แปลเหมือนกันว่า “พุทฺโธ: เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม”^{๑๑} หนังสือสวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็นแปล ฉบับของสวนโมกขพลาราม มีอิทธิพลมาก ผู้เขียนได้ตรวจสอบหนังสือสวดมนต์แปลของวัดอื่นเท่าที่พอค้นหาได้ ก็พบว่าหนังสือบทสวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็นแปล วัดพุทธบูชา แขวงบางมด เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

หนังสือบทสวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็นแปล วัดทองโน (หลวงพ่อเพชร) พระโขนงกรุงเทพมหานครคำทำวัตรเช้า-เย็นแปล วัดหนองป่าพง อุบลราชธานี ก็ใช้สำนวนคำแปลของฉบับสวนโมกขพลาราม ไชยา ผู้เขียนได้ตรวจสอบข้อความคำแปลปรากฏว่า สำนวนคำแปลตรงกับสำนวนคำแปลของฉบับสวนโมกขพลาราม ไชยา

ผู้เขียนได้กล่าวว่า การแปลนั้นย่อมเป็นไปตามความคิดเห็นของผู้แปล ตามที่ผู้แปลทราบความหมายตามที่ศึกษาจากครูอาจารย์หรือตามที่ตนค้นคว้าศึกษา เช่น พุทฺโธ หากค้นดูความหมายของ พุทธาตุ ในตำราธาตุ ภาษาบาลีที่จัดพิมพ์พร้อมสมัยกับที่มีการแปลบทสวดมนต์บาลีฉบับสวนโมกขพลาราม ไชยา แล้วจะพบความหมายในภาษาไทยสรุปได้ว่า “พุทฺโธ ผู้รู้ ปุพฺพุโธผู้ตื่น วิพุทฺโธผู้เบิกบาน”^{๑๒} คัมภีร์ธาตุที่พิมพ์ในปัจจุบันก็อธิบายความหมายในทำนองเดียวกัน^{๑๓} พจนานุกรมบาลี-ไทย ก็ให้ความหมายของคำว่า พุทฺธว่า ๑.ป. (คือปุงลึงค์) พระพุทธเจ้า ผู้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ, ๒.ค. (คือคุณนาม) ผู้รู้, ผู้ตื่น, ผู้เบิกบานอย่างเต็มที่^{๑๔} การคัดลอกตามๆ กัน จัดเป็นอนุสสวะ คือว่าตามๆ กัน หากความหมายผิด ก็ผิดตามกัน ถือว่าเป็นความเสื่อมแห่งปริยัติสัทธรรม คือความเสื่อมแห่งการศึกษาเรียนรู้

^๙ พระครูอรุณธรรมรังษี (พระครูสมุห์เอี่ยม สิริวัฒนโณ), **สวดมนต์มนต์พิธีแปล** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย (1119), ปีที่พิมพ์ไม่ปรากฏ), หน้า ๖๒.

^{๑๐} พระราชปฎิภาณโศภณ, **สวดมนต์แปล สำหรับอุบาสก-อุบาสิกา** (กรุงเทพมหานคร : หอไตรการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๘๙.

^{๑๑} สุกัร ทุมทอง, **สาธยายคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สวดธรรม** (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๖.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน หลวงเทพรัตนานุกูล (ทวี ธรรมธัช ป.๙), **ธาตุปฐกัปปิก**, พิมพ์ครั้งแรก ๒๕๖๘, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕๗.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน พระอัครคังสเถระ, **สัทพินิตธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**, พระมหานิมนตรมมสาโร และจำรูญธรรมดา แปล, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๕๙๗

^{๑๔} พระอุตรคณาธิการ (ขวินทร์ สระคำ) และรศ.ดร.จำลอง สารพัดนึก, **พจนานุกรม บาลี-ไทย** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้งจำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๓๗๗.

๖. ความหมายศัพท์พระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาความรู้

คำทำวัตรแปลในสวดมนต์ฉบับแปลในมหาหมกุฏราชวิทยาลัย อันเป็นสถาบันการศึกษา ซึ่งอาจถือว่าเป็นเจ้าของต้นฉบับบทสวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็นภาษาบาลี เนื่องด้วยมหาหมกุฏราชวิทยาลัยตั้งอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นอารามที่พระวชิรญาณภิกขุ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) รัชกาลที่ ๔ ผู้พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ บทสวดทำวัตรเช้า-เย็นภาษาบาลี เคยประทับสมณียทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ผู้เขียนเข้าใจว่า ฉบับแปลในมหาหมกุฏราชวิทยาลัย ผู้แปล แปลบทบาลีแต่ละบท โดยศึกษารายละเอียดของคำศัพท์แต่ละศัพท์ สังเกตได้จากข้อความบทสวดทำวัตรบางคำ เช่น คำว่า “สุทธาภิญาณกรุณาหิสมาคตโต” ข้อความในบทสวดพุทธาภิสิตี ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ พระราชทานเป็นบทร้อยกรอง คือ วสันตติลกฉันท์ ๑ คาถาว่า

พุทธวราหณตวรตาทีคุณาภียุตโต
สุทธาภิญาณกรุณาหิสมาคตโต
โพเธสิ โย สุขนตัมกลว สฺสูโร
วนทามหัตมรณสิริสาชินนท

พระศาสนโสภณ วัดมกุฏกษัตริยาราม แปลว่า

พระพุทธเจ้า เป็นผู้ประกอบแล้ว
ด้วยพระคุณ มีความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น
มีพระอริยาศัย ประกอบด้วยพระบริสุทธิคุณ
พระปัญญาคุณและพระกรุณาคุณ
พระองค์ใด ทรงยังประชุมชนดีให้เบิกบานแล้ว
ดังดวงอาทิตย์ยังดอกบัวให้บานฉ่ำนั้น
ข้าพเจ้า ขอไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ผู้ไม่มีข้าศึก ผู้เป็นจอมชนะ ด้วยเศียรเกล้า.^{๓๔}

^{๓๔} พระศาสนโสภณ, สวดมนต์แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

ข้อความสำคัญคือคำบาลีและคำแปลว่า “สุทธาภิญาณกรุณาหิสมาคตโต : มีพระอริยาศัย ประกอบด้วยพระบริสุทธิคุณ พระปัญญาคุณและพระกรุณาคุณ” ผู้แปล แปลครบพระพุทธคุณ ๓ ประการ ถือว่า เตาพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ถูก แชนนอน พระองค์ผู้พระราชทานนั้น ทรงศึกษาภาษาบาลี ทรงใช้ความรู้ภาษาบาลีศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาจนทรงมีความรู้เชี่ยวชาญ พระองค์ย่อมทรงทราบว่า พระพุทธคุณโดยย้อมมี ๓ ประการแล้วทรงคิดประดิษฐ์ถ้อยคำภาษาบาลี พระราชทานเป็นบทร้อยกรอง คือฉันทวสันตติลก

คำบาลีและคำแปลว่า “สุทธาภิญาณกรุณาหิสมาคตโต : มีพระอริยาศัย ประกอบด้วยพระบริสุทธิคุณ พระปัญญาคุณและพระกรุณาคุณ” นี้ ผู้เขียนถือว่าถูกต้อง แปลได้ตรงตามความหมายที่เป็นจริง แต่เข้าใจว่าไม่มีพระสงฆ์และคนทั่วไปนิยมสวดจนท่องจำได้ อาจเป็นเพราะพระสงฆ์และคนทั่วไปนิยมสวดจนท่องจำสำนวนคำแปลว่า “สุทธาภิญาณกรุณาหิสมาคตโต : มีพระองค์อันประกอบด้วยพระญาณและพระกรุณาคุณอันบริสุทธิ” เข้าใจว่า ผู้แปล แปลตามศัพท์ตามความคิดของตน โดยแยกศัพท์บาลีพุทธคุณว่า

สุทธาภิ ญาณกรุณาหิสมาคตโตคงเข้าใจว่าสุทธาภิเป็นตติยาวิภัติ พหูวนะ แปลงทวิภัติเป็นภี เป็นบทวิเสสของบทว่า ญาณกรุณาหิ จึงแปลอย่างนั้น คงถูกต้องนัยหนึ่งตามบทพยัญชนะที่อธิบายกันได้ แต่ไม่ถูกต้องตามอรรถคือความหมาย คำแปลนี้ น่าสงสัยว่าพระญาณและพระกรุณาคุณ บริสุทธิอย่างไร เพราะ ญาณแปลว่า พระญาณ กรุณา แปลว่า พระกรุณาคุณ ทำไมไม่แปลว่า “พระญาณคุณ พระกรุณาคุณ” คงเป็นเพราะไม่เคยได้ยินไม่เคยพบคำว่า “พระญาณคุณ” คำศัพท์บาลีที่สมาสกันนั้น ควรจะมีฐานะเท่ากัน เป็นคำศัพท์กลุ่มเดียวกันคือ สิ่งของสมาสกับสิ่งของ เช่น ปตตจิวิร : บาตรและจิวรสถานที่สมาสกับสถานที่ เช่น คามนิคมชนบทราชธานี :

หมู่บ้าน นิคม ชนบท ราชธานี คุณธรรม, คุณความดี
 สมาสกับคุณธรรม, คุณความดี เช่น สหุสาปสาท : ศรัทธา
 ความเชื่อปาสาทะความเลื่อมใสที่โรตตปป (หิริ+โอตตปป,
 หิริ+โอตตปปะ) : ความละอายและความเกรงกลัว (บาป)
 เมตตาการุณา : ความรักความสงสาร พระญาณของ
 พระพุทธเจ้านั้นสูงส่ง เช่น พุทธญาณ อนุตตรสัมมา
 สัมโพธิญาณ สัพพัญญุตญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ
 จุตูปปาตญาณ อาสวักขยญาณ ส่วนพระภิกษุท่านนั้นเป็น
 พระคุณที่มีต่อสรรพสัตว์ ไม่น่าจะเป็นศัพท์กลุ่มเดียวกับ
 ญาณแต่ถ้าคำว่า ญาณ หมายถึงปัญญา ความรู้ก็อยู่
 กลุ่มเดียวกันได้ โดยหลักการตามความเป็นจริงนั้น พระ
 พุทธคุณมี ๒ ประการ คือ อตตหิตสมบัติ พรหิตปฏิบัติ
 พระพุทธคุณมี ๓ ประการ คือ ปัญญาคุณ วิสุทธิคุณ
 กรุณาคุณ พระพุทธคุณมี ๔ ประการตามบทสวดพุทธา
 นุสสติ^{๑๖} จากการศึกษารายละเอียดในหนังสือพจนานุกรม
 พุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม ผู้เขียนพบว่า ท่านผู้เรียบ
 เรียงอ้างว่า พุทธคุณ ๓ มาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา
 บาลี เล่ม ๑ หน้า ๑ ฉบับสยามรัฐ ผู้เขียนมีคัมภีร์เล่ม
 ดังกล่าวฉบับมหาจุฬา เปิดดูพบข้อความที่พระอาจารย์
 ธรรมपालเถระ ชาวอินเดียได้ แต่งอธิบายคัมภีร์วิสุทธิ
 มรรค ท่านแต่งคำปรารภเรียกว่า คันถารัมภกถา คือ
 ถ้อยคำปรารภการแต่งคัมภีร์ ซึ่งนิยมกล่าวคำกราบไหว้
 พระรัตนตรัย ข้อความนมัสการกราบไหว้พระพุทธเจ้า ท่าน
 แต่งระบุพระพุทธคุณ ๓ ประการดังนี้

สัทธมมรสิมาลี โย วิเนยยกมลาเกร
 วิโพเธสิ มหาโมห- ตมฺหนฺตวาน สพฺพโส

ญาณาสยพิมพิต วิสุทธกรณารุณ
 วณทิตวา นิรุปกกิเลสํ พุทธาทิจจัมโท^{๑๗}

ดวงอาทิตย์คือพระพุทธเจ้าพระองค์ใดผู้ทรงมี
 พระสัทธรรมเป็นพวงรัศมี

ทรงยังหมู่ดอกบัวคือเวไนยสัตว์ให้แย้มบานทรง
 กำจัดความมืด

คือโมหะใหญ่ โดยประการทั้งปวงแล้ว ข้าพเจ้า
 ขอกราบไหว้แล้ว

ซึ่งพระอาทิตย์คือพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรง
 แสงอุทัยมา

ทรงมีแสงทองคือปัญญาคุณทรงมีแสงอรุณคือ
 พระวิสุทธิคุณ

และพระกรุณาคุณทรงหมดอุปกิเลสแล้ว.

คำว่า “ญาณ คือ พระปัญญาคุณ วิสุทธกรณารุณ
 คือ พระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ”

หากว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงเคยศึกษาข้อความนี้ น่าเป็นไปได้ที่จะทรงสรุปข้อความ
 ฉันทปฐยาวัตรบาลี ๒ คาถาเป็นฉันทวสันตติลก ๑
 คาถาว่า

พุทฺธวาทนฺตวตาทิกฺขณายุตฺโต
 สุทฺธธาภิญาณกรฺรณาทิสมาคตฺโต
 โปเธสิ โย สุชนตมฺกลํ สุโร
 วณฺทามหฺตมฺรณฺสิรสาชินฺนทํ

พระสงฆ์และประชาชนคนชาวพุทธทั่วไปที่ใช้
 หนังสือสวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็นแปลไทยนั้นอ่านคำบาลีกับ
 คำแปลภาษาไทยสวดในเวลาเช้าและเวลาเย็นเป็นประจำ
 ทั้งท่องบ่นทบทวนนอกเวลาจนจำคำภาษาบาลีกับคำแปล

^{๑๖} ดูรายละเอียดในบทสวดพุทธานุสสติข้างต้น และในพระพรหม
 คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธ-ศาสตร์ฉบับประมวล
 ธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ,
 ๒๕๕๒), หน้า ๒๒๒-๒๒๓.

^{๑๗} วิสุทธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๑/๑ สยา.,มจร.

ภาษาไทยได้แม่นยำ ถือว่าเป็นผู้ได้ศึกษาจดจำรู้ความหมาย ศัพท์พระพุทธศาสนาภาษาบาลีที่นำมาใช้ในภาษาไทย แต่การแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยนั้น เป็นไปตามความคิดเห็นของผู้แปล

การแปลนั้นท่านนิยมแปลความของแต่ละคำออกมาตามความหมายที่สำคัญควรทราบเท่านั้น หากแปลความหมายออกมาครบทุกความหมายจะทำให้ผู้สวดมนต์สวดไม่สะดวก การที่จะทราบความหมายแต่ละคำได้ทั่วถึงตามความหมายของคำบาลีนั้น ต้องศึกษาเรียนรู้ภาษาบาลีและต้องศึกษาความหมายของคำบาลีจากตำราหรือคัมภีร์ภาษาบาลีที่อธิบายความหมายของคำบาลีนั้นๆ ดังนั้น พระสงฆ์และคนทั่วไปที่เป็นผู้ศึกษาย่อมทราบความหมายในภาษาไทยตามความคิดเห็นของผู้แปลสู่ภาษาไทย ในเรื่องการเรียนรู้ภาษาบาลีนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเล่าประวัติของพระองค์สรุปความว่า ตอนอายุได้ ๑๔ ปีทรงผนวชเป็นสามเณรแล้วทรงลาผนวชสมัยทรงพระเจริญอายุ ๑๗ ทรงแสดงความเห็นในเรื่องการเรียนรู้บาลีในคราวที่พระองค์ตัดสินพระทัยศึกษาภาษาบาลีไว้ พอสรุปความได้ดังนี้

เราเรียนธรรมด้วยการอ่านหนังสือเป็นพื้น ได้ฟังสมเด็จพระอุปัชฌายะตรัสสอนด้วย คราวนั้น สมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) วัดโสมนัสวิหาร เริ่มเรียบเรียงหนังสือธรรมพิมพ์แจก หนังสือนั้นใช้สำนวนคำสอนคนสามัญเข้าใจง่าย เกื้อกูลการเรียนรู้ธรรมของเราให้กว้างขวางออกไป ครั้นได้เรียนธรรมที่เป็นปรมัตถ์ เบญจขันธ์ ไตรลักษณ์ อริยสัจ และปฏิจกสมุพบาท ความรู้ความเข้าใจของเราในครั้งนั้นเป็นอย่างนักธรรมใหม่ ยังไม่ได้ความรู้ในเชิงอักษรวิทยา เราสันนิษฐานว่า จะรู้ธรรมเป็นหลักกว้างขวางต้องรู้ภาษามคร (ภาษาบาลี) จะได้อ่านพระไตรปิฎกได้เอง ไม่เช่นนั้นจะอ่านได้แต่เรื่องแปล ที่มักเป็นไปตามใจของผู้แปล จะรู้ภาษามคร (ภาษาบาลี) กว้างขวาง ต้องเรียนกัจจายนปกรณ (คือคัมภีร์ไวยากรณ์กัจจายน) ปรรณนาจะรู้ดีที่สุดตามแต่

จะเป็นได้ จึงตกลงเรียนมูลชั้นแรกมีสูตร หัวข้อท่องจำให้ได้ ก่อนเราเรียนแปลคำอธิบายใจความของสูตร เรียกว่าพฤติ ในปกรณ เป็นหน้าที่เราจะเข้าใจเอาเอง ครูหาหนังสือแปลสำเร็จพร้อมคำอธิบายภาษาไทยเรียกว่า นิสสัยมาให้อ่านเอาเอง ครั้นเรียนแปล ใช้ความสังเกต เข้าใจได้ แปลเองได้บ้าง เราสร้างพระไตรปิฎก (คือ ทรงให้จัดซื้อพระไตรปิฎกภาษาบาลีมาศึกษา) ทรงเล่าต่อว่า หนังสือบาลีพระวินัยไม่ยากนัก อ่านเข้าใจความได้ติดต่อกัน^{๑๘}

จากข้อความนี้ พอสรุปใจความได้ว่า การที่ชนชาวไทยอ่านศึกษาดำราหรือคัมภีร์ที่มีผู้แปลจากภาษาอื่นเป็นภาษาไทย ได้อ่านศึกษาตามความคิดของผู้แปล หากแปลไม่ถูกต้อง ก็เท่ากับได้อ่านศึกษาไม่ถูกต้อง หากเราชาวไทยได้ศึกษาภาษานั้น เช่นศึกษาหลักภาษาบาลี เราก็สามารถอ่านศึกษาภาษาบาลีรู้ความหมายข้อความภาษาบาลีได้ด้วยตนเอง เวลาอาจารย์สอนบาลีที่มีวิธีการ คือสอนแบบให้ผู้เรียนรู้สึกสนุกกับการเรียน เรารู้สึกแปลกใจ สนใจศึกษาภาษาบาลียิ่งขึ้น เช่นอาจารย์อาจสอนว่า ภาษาบาลีมีความหมายตามที่ปรากฏเป็นนิมิตรหมาย เช่น คำว่า วานร (ลิง) วา+นร วา แปลว่า หรือ นร แปลว่า คน รวมกันเป็นวานร แปลว่า คนหรือ (นั่น) อาจารย์อธิบายแบบสนุกกว่า คนเราพบเห็นลิงตัวโตในเวลาค่ำมืดแล้ว ออกเสียงทักว่า “นั่นคนหรือ” “คนหรือนั่น” บางคราวท่านนำเรื่องในแบบไทยๆ มาประกอบการสอน เช่น ท่านยกถ้อยคำจากเพลงมา ตั้งประเด็นว่า “ตัดสายน้ำ ยังตัดไม่ขาด สายสวาทน้องนางตัดขาดได้อย่างไร” ท่านอธิบายเสริมว่า “นักเรียนลองนำมิดคมาๆ ไปตัดฟันสายน้ำที่ท่าน้ำลีสายน้ำขาดไหม ไม่ขาดใช่ไหม น้ำถูกมิดตัดฟันกระจายออกแล้วก็รวมกันอีก” แล้ว

^{๑๘} คุรยละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติ (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๓๔-๓๘, พระประวัติตรัสเล่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (นครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๕-๔๗.

ท่านยกคำบาลีที่แปลว่าน้ำมาอธิบาย ตัดยังงี้ ก็ไม่ขาด คือ ความหมายไม่ขาดหายไป อุทก แปลว่า น้ำ ตัดออก เหลือ คำว่า ทก ก็แปลว่า น้ำ ตัดอุทออกเหลือคำว่า ก ก็แปลว่า น้ำ น้ำนี้ตัดไม่ขาดทั้งน้ำตามปกติ ทั้งคำบาลีที่หมายถึงน้ำ^{๑๙}

การแปลความภาษาบาลีความหมายคลาดเคลื่อน นั้น จัดเป็นความเสื่อมแห่งปริยัติสัทธรรม เช่นแปลบท ทำวัตรเช้า-เย็น คือ แปลว่า “พุทโธ เป็นผู้เบิกบานแล้ว”^{๒๐} “พุทโธ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม”^{๒๑} เหลือ ความหมายเดียวบ้าง ๓ ความหมายบ้าง ท่านผู้แปลอาจ ทราบความหมายทั้งหมด แต่ไม่อาจแปลประมวลความ หมายมาทั้งหมดได้ ทั้งไม่สะดวกในการสวดด้วย ผู้ใดศึกษา ต้องขวนขวายหาดำรามาศึกษา หรือศึกษารายละเอียด ความที่มีอธิบายขยายความในพระไตรปิฎกภาษาไทย

มีพระไตรปิฎกภาษาบาลีที่แปลเป็นภาษาไทย คณะกรรมการแปลได้สรุปคำอธิบายบทพุทธานุสสติจาก คัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ฎีกามาทำเชิงอรรถอธิบายทำให้ ผู้ศึกษาทราบความหมายแห่งบทพระพุทธานุสสติเพิ่มขึ้น ดัง ข้อความเชิงอรรถ ดังนี้

พระพุทธานุสสติทั้ง ๙ บทนี้ แต่ละบทมีอรรถนอก ประการ คือ

๑. อรรถ: ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะห่างไกล จากกิเลส, เพราะกำจัดข้าศึกคือกิเลส, เพราะหักขี้อำแห่ง สังสารวัฏคือการเวียนว่ายตายเกิด, เพราะเป็นผู้ควรรับ ไทยธรรม, เพราะไม่ทำบาปในที่ลับ

^{๑๙} ดูรายละเอียดคำว่า ทกอุทกที่ แปลว่าน้ำ ในอภิธานปิณฑิก, พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโลและจำรูญ ธรรมดา แปล (กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรศาสนไทยการพิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๖๗.

^{๒๐} สวดมนต์แปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน.

๒. สมมาสมพุทโธ: ชื่อว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์ เองโดยชอบ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วย พระองค์เอง

๓. วิชชาจรณสมปนโน: ชื่อว่าเพียบพร้อมด้วย วิชชาและจรรยา เพราะมีวิชา ๓ และวิชา ๘ ดังนี้ วิชา ๓ คือ (๑) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติ ได้ (๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จติ (ตาย) และอุบัติ (เกิด) ของสัตว์ (๓) อาสวกขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ วิชา ๘ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่เป็นวิปัสสนา (๒) มโนมยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ (๓) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ (๔) ทิพพโสต หูทิพย์ (๕) เจโตปริยาณ รู้จักกำหนดจิต ผู้อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติ ได้ (๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ (= จุตูปปาตญาณ) (๘) อาสวก ขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ จรรยา ๑๕ คือ (๑) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๒) อินทริยสังวร การ สำรวมอินทริย์ (๓) โภขเนมัตตัญญูตาความเป็นผู้รู้จัก ประมาณในการบริโภค (๔) ชาคิริยานุโยค การหมั่นประกอบ ความเพียรเป็นเครื่องตื่น (๕) มีศรัทธา (๖) มีหิริ (๗) มี โอตตปเปะ (๘) เป็นพหูสูต (๙) วิริยารัมภะ พยายามความ เพียร (๑๐) มิสติมันคง (๑๑) มีปัญญา (๑๒) ปฐมฌาน (๑๓) ทุตติฌาน (๑๔) ตติยฌาน (๑๕) จตุตถฌาน

๔. สุขโต: ชื่อว่าเสด็จไปดี เพราะมีการเสด็จไป งาม เพราะเสด็จไปสู่ฐานะที่ดี เพราะเสด็จไปโดยชอบ และ เพราะตรัสไว้โดยชอบ

๕. โลกวิทู: ชื่อว่ารู้แจ้งโลก เพราะทรงรู้แจ้ง โลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับ โลก (ทุกข สมุทัย นิโรธ มรรค) และทรงรู้แจ้งโลกทั้ง ๓ คือ สังขารโลก สัตว์โลก โอกาสโลก

๖. อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ: ชื่อว่าเป็นสารถิฝึก ผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เพราะทรงฝึกฝนคนที่ควร ฝึกฝน ทั้งเทวดา มนุษย์ อมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน ด้วยอุบาย ต่างๆ

๗. สดธา เทวมนุสสานิ: ชื่อว่าเป็นศาสดาของ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะทรงสั่งสอนเทวดาและมนุษย์ด้วยประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน ตามสมควรแก่ประโยชน์ที่เทวดาและมนุษย์จะพึงได้รับ และเพราะทรงช่วยพาหมู่สัตว์ให้พ้นความกวนดารคือความเกิด ดุจสัตว์พาหนะคือหัวหน้ากองเกวียนพาบริวารข้ามทางกวนดาร

๘. พุทโธ: ชื่อว่าเป็นพระพุทเจ้า เพราะทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งหมดด้วยพระองค์เองและทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม

๙. ภควา: ชื่อว่าเป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรงประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคายตัณหาในภพทั้งสาม (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น [ตามนัย วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๐-๔๐๑ มจร.] อนึ่ง พุทธคุณนี้ ท่านแบ่งเป็น ๑๐ ประการ โดยแยกพุทธคุณข้อ ๖ เป็น ๒ ประการ คือ (๑) เป็นผู้ยอดเยี่ยม (๒) เป็นสารถิณีผู้ที่ควรฝึกได้ [วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๒๕-๑๔๕/๒๑๖-๒๓๒, วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๑๒-๑๑๓ มจร.]^{๒๒}

บทว่า พุทโธที่มีอธิบายว่า ชื่อว่าเป็นพระพุทเจ้า เพราะทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งหมดด้วยพระองค์เองและทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตามเป็นความหมายที่พระอรธกถาจารย์กับพระฎีกาจารย์อธิบายสรุปความ หากศึกษาข้อความที่พระสารีบุตรธรรมเสนาบติ อัครสาวกรูปที่หนึ่ง อธิบายไว้ ผู้ศึกษาจะได้ทราบความหมายแห่งคำว่า พุทโธ พระพุทเจ้าเพิ่มขึ้น สมกับที่พระพุทองค์ทรงเป็นดีโลกาจารย์ คือ

พระสารีบุตรอธิบายคำว่า พุทโธ ไว้ ๑๐ กว่าความหมายปรากฏในคัมภีร์นิตเทสและคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ดังศัพท์ภาษาบาลีกับภาษาไทย ต่อไปนี้

๑. พุชฌิตา สจจानीติ พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะตรัสรู้สิ่งทั้งหลาย

๒. โพธตา ปชายาติ พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะทรงทำหมู่สัตว์ให้ตรัสรู้

๓. สพพณญตยา พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะทรงเป็นพระสัพพัญญู

๔. สพพทสสาวิตาย พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะเป็นผู้ทรงเห็นธรรมทั้งปวง

๕. อนญญเนยตยา พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะไม่มีคนอื่นแนะนำ

๖. วิกสิตาย พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะทรงเป็นผู้เบิกบาน

๗. ชีณาสวสงขาเตนพุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะทรงเป็นพระชีณาสพ

๘. นิรุปกิเลสสงขาเตนพุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะทรงเป็นผู้ปราศจากอุปกิเลส

๙. เอกนตวิตรโคติ พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะปราศจากราคะโดยสิ้นเชิง

๑๐. เอกนตวิตโทโสติ พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะปราศจากโทสะโดยสิ้นเชิง

๑๑. เอกนตวิตโมโหติ พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้า เพราะปราศจากโมหะโดยสิ้นเชิง

๑๒. เอกนตนิกกิเลสติ พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง

๑๓. เอกายนัคคัคโคติ พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะเสด็จถึงทางสายเอก

๑๔. เอโก อนุตตรสมมาสมโพธิอภิสมพุทโธติ พุทโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณล้ำพั้งพระองค์เดียว

^{๒๒} เจริญธรรมใน วิมพา. (ไทย) ๑/๑/๑-๒. คือพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ฉบับภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๑ หน้า ๑-๒.

๑๕. อพุทธิวิหิตตตา พุทธิปฏิลาภตตา พุทธิโธ: พระผู้มีพระภาคชื่อว่าพระพุทเจ้าเพราะทรงเป็นผู้จัดซึ่ง ความไม่รู้ได้แล้ว เพราะทรงเป็นผู้ได้เฉพาะซึ่งความรู้”^{๒๓}

คำว่า พุทธิ ได้มีการแปลเป็นภาษาไทยว่า “พุทธ” โดยใส่สร้อยคำว่า “เจ้า” เข้ามาแล้วใส่คำยกย่องว่า “พระ” เข้ามาหน้าศัพท์เป็น “พระพุทเจ้า” ในวงการนักภาษาศาสตร์เรียกการแปลแบบนี้ว่า แปลทับศัพท์ คือ แปลพุทธิว่า “พุทธะ” เท่าเดิม ปัจจุบันมีการแปลพุทธิว่า “พุทธิ : ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน” ผู้รู้เท่ากับตรัสรู้ในข้อ (๑) และในข้อ (๑๔) ผู้ตื่นจะเท่ากับผู้ไม่มีโมหะในข้อ (๑๑) ผู้เบิกบาน ตรงกับข้อ (๖) ถือว่าแปลตรงคำอธิบายของพระสารีบุตร เพียง ๔ ข้อ ดังนั้น ถ้าบุคคลใดเข้าใจว่า พุทธิ มีความหมายว่า “ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน” เป็นคำที่ถูกต้องบุคคลนั้นก็เป็นผู้เชื่อมจากความรู้ในความหมายแห่งศัพท์พระพุทธศาสนา นี้จัดเป็นความเสื่อมแห่งปริยัติศีลธรรม

ความหมายแห่งศัพท์ว่า พุทธิ ตามที่พระสารีบุตร อธิบายนี้ ผู้แต่งตำราภาษาบาลีอธิบายความโดยย่อ มีฉบับ แปลอธิบายภาษาไทยด้วย วงการศึกษาพระพุทธศาสนา ในสังคมไทยแสวงหาศึกษาได้ ตำราภาษาบาลีนั้น คือ คัมภีร์ อภิธานปิทีปิกากาบาลี ซึ่งมีมหาอำมาตย์ศิริจตุรงคพล ขาวพม่า แต่งอธิบายศัพท์ภาษาบาลีในคัมภีร์อภิธานปิทีปิกา ซึ่งเป็นคัมภีร์แสดงศัพท์นามที่พระโมคคัลลานเถระ ขาว ศรีลังกา ประมวลศัพท์ภาษาบาลีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มาจัดกลุ่มแต่งเป็นบทร้อยกรอง คือ ฉันทลักษณ์ภาษา บาลี เช่นศัพท์ที่เป็นคำเรียกพระพุทเจ้า ๓๐ กว่าศัพท์ ดัง ข้อความคาถาที่ ๑ ซึ่งมีคำว่า พุทธิ ด้วยกับศัพท์อื่นรวม ๑๑ ศัพท์ ดังนี้

^{๒๓} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๙๒/๓๘๘, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๒/๕๕๑-๕๕๒, ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๕๔๖/๒๗๑, ๓๐/๕๕/๓๓๗, ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๘๖/๒๖๑.

พุทธิทสพลอสตถา สพพณฺญทวิปทุตโธ

มุนินฺโท ภควา นาโถ จกฺขุมงฺคิโร มุนิ^{๒๔}

มหาอำมาตย์ศิริจตุรงคพล ผู้แต่งคัมภีร์อภิธานปิทีปิกากาบาลีอธิบายพุทธศัพท์ว่า “สพพพุทฐวาติ พุทธิ ... กตตริ ตปจโย วิสิฐฐาพุทธิอสสสติติ พุทธิ” แปลว่า ชื่อว่าพระพุทเจ้า เพราะทรงรู้สิ่งทั้งปวง บางแห่งลงตปจยัย พุทธิคือความรู้พิเศษมีอยู่แก่พระผู้มีพระภาคนั้น ดังนั้น พระองค์จึงชื่อว่าพระพุทเจ้าท่านผู้แปลได้อธิบายขยายความพุทธศัพท์ตามที่ศึกษาในสำนักครูอาจารย์ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์ภาษาบาลีแปลขยายความตามที่พระสารีบุตรอธิบาย^{๒๕} ถือว่าได้ให้ความรู้ความหมายศัพท์ เป็นการพัฒนาความรู้ ๒ ศัพท์พระพุทธศาสนาคือการพูด การเขียนสื่อให้รู้คำสอนในพระพุทธศาสนา

ศัพท์คือเสียงที่พระสงฆ์ผู้มีความรู้กล่าวสอนออกเป็นสื่อให้รู้ความ เสียงที่พระสงฆ์กล่าวออกมานั้น คืออักษรที่ทำให้ทราบความหมาย ตามหลักไวยากรณ์ว่า อตโธ อกฺขรสนฺญาโต (อัตโธ อักขรสนฺญาโต^{๒๖} : ตัวอักษรสื่อให้รู้ความหมาย) ท่านผู้รู้ แปลตามหลักไวยากรณ์และอธิบายขยายความไว้ พอสรุปได้ ดังนี้

อตโธ อกฺขรสนฺญาโต. เนื้อความย่อหมายความว่า ด้วยอักษร อตโธ อ.เนื้อความ ปุคฺคเลน อันบุคคล อกฺขรสนฺญาโต หมายรู้ได้ด้วยอักษร ย่อมเป็น

^{๒๔} พระโมคคัลลานเถระ, พระคัมภีร์อภิธานปิทีปิกา พจนานุกรมบาลีแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๒๓), หน้า ๓. อภิธานปิทีปิกา, พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล และจำรูญ ธรรมดา แปล (กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรศาสน์ไทยการพิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๗.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, แปลเรียบเรียง โดยพระมหาสมปอง มุทีโต (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๗.

^{๒๖} ปทฺฐปติธิ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

โย โภจิ วจนตโธ อ.เนื้อความของศัพท์ อย่างใด อย่างหนึ่ง โลกียโลกุตตราทิเกโธ อันมีประเภทที่มีโลกียะ และโลกุตระเป็นต้น อตถิ อยู่. โสวจนตโธ อ.เนื้อความ ของศัพท์นั้น สฟโพ ทั้งปวง ปุคฺคเลน อันบุคคล สณฺญา ยเต ย่อมหมายรู้ได้ อกฺขเรหิ เอว ด้วยอักษร ท. นั้นเพียว^{๒๗}

คำว่า อักขระ อักษร ในสมัยที่ยังไม่นิยมใช้ตัว อักษรเขียนหนังสือ หมายถึงการเปล่งเสียงออกมาเป็น ถ้อยคำ เป็นประโยคคำพูด ดังเรื่องที่ปรากฏในพระวินัย พิฎก พอสรุได้ ดังนี้

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทเนื่องด้วยพวก ภิกษุฉัพพัคคีย์สอนอุบาสกให้กล่าวธรรมแข่งกันเป็นบท พวกอุบาสกไม่เคารพ ไม่ยำเกรง ไม่ปฏิบัติให้เหมาะสมกับ ภิกษุทั้งหลายดังนี้

“ภิกษุใดสอนอนุปสัมบันให้กล่าวธรรมเป็นบทๆ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๒๘}

มีคำอธิบายในสิกขาบทวิภังค์ เฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้อง กับอักษร สรุปลงความได้ว่า

ภิกษุสอนธรรม กล่าวเป็นอักขระ คือ ออกเสียง กล่าวข้อความออกมา นั่นคืออักษร ท่านผู้แต่งไวยากรณ์ สมัญญาภิธาน อธิบายว่าเสียงก็ดีตัวหนังสือก็ดีชื่อว่าอักขระ แปลว่าไม่รู้จักสิ้นไปและไม่เป็นของแข็ง หมายความว่า การเขียนหนังสือเป็นตัวอักษรนั้น คนที่มีความรู้ในการใช้ ตัวอักษรและภาษาสามารถเขียนได้ไม่หมดสิ้น การนี้ถึง ตัวอักษรแล้วนำตัวอักษรมาเขียนก็สะดวกง่ายดายไม่ยาก หมายถึงไม่แข็งการกล่าวออกเสียงเป็นเรื่องราวเป็นคำสอน ก็กล่าวได้ไม่หมดสิ้น สะดวกง่ายดายไม่ยาก หมายถึง ไม่แข็งไม่ว่าชนชาติใดภาษาใดก็สามารถเขียนด้วยอักษร ของชนชาติตนได้ครบ สามารถออกเสียงกล่าวถ้อยคำ

สำเนียงในชนชาตินั้นได้ไม่หมดสิ้นภาษานั้นไม่บกพร่อง ถ้าจะกล่าวหรือเขียนสักเท่าใดก็คงใช้เสียงหรือตัวอักษร อยู่เท่านั้นเองเสียงและตัวหนังสือนั้นมีได้สิ้นไปเลยและไม่ เป็นของแข็งที่จะใช้ในภาษานั้น แต่เสียงและตัวอักษรของ ชาตินึงจะเอามาใช้ในภาษาหนึ่งนอกจากภาษานั้นยาก เป็นของชาติไหนภาษาก็ใช้ได้พอสมควรแก่ชาตินั้นภาษานั้นไม่ขัดข้อง

ภาษา คือเครื่องมือที่สื่อให้รู้ความหมายของมนุษย์ ในเมื่อต้องการให้ผู้อื่นรู้สิ่งที่ตนต้องการให้รู้ในเวลาพูดจา สนทนากัน และยังใช้บันทึกเรื่องราวในยุคของตนเป็น หลักฐานไว้ให้มนุษย์ในยุคต่อมาได้รู้ความเป็นไปในยุคของตน ในปัจจุบันที่มนุษย์ทราบเรื่องราวในอดีตได้ ก็เพราะ ภาษาที่มนุษย์ในสมัยโบราณใช้ตัวอักษรบันทึกด้วยภาษา ที่ใช้กันในยุคนั้น

ภาษาบาลี ซึ่งเดิมเรียกว่า ภาษามคธเป็นภาษา หนึ่งที่สื่อให้รู้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ทรง ใช้ประกาศพระศาสนาและพระสาวกทั้งหลายได้ใช้รองรับ คือทรงจำสวดสาธยายคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นับตั้งแต่ สมัยทรงจำด้วยวิธีมุขปาฐะ คือทรงจำไว้ในจิตสวดสาธยาย เปล่งเสียงทางปากเพื่อความแม่นยำ จนกระทั่งได้บันทึก เป็นลายลักษณ์อักษรลงบนวัสดุ เช่นใบลาน จารจารึก สืบต่อมา จนกระทั่งจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือพระไตรปิฎก กล่าวเฉพาะพระไตรปิฎกอรรถกถา และฎีกาภาษาบาลีใน ประเทศไทย พระญาณคัมภีรเถระ ชาวล้านนา กับคณะได้ เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกาแล้วนำคัมภีร์ พระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกาปกรณ์วิเสสและไวยากรณ์ภาษา บาลีฉบับใบลานจารึกด้วยอักษรสิงหลของศรีลังกากลับมา สยามประเทศเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๓^{๒๙} แล้วได้ดำเนินการเปลี่ยน

^{๒๗} ปทรูปสิทธิมัญชรี คัมภีร์อธิบายปทรูปสิทธิปกรณ์เล่ม ๑, พระ คัณธสาราวังค์ แปลอธิบาย (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๒๘} วิมหา. (ไทย) ๒/๔๕/๒๓๔.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ด้อยเขียว, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่เชียงใหม่** (กรุงเทพมหานคร : สมาคม ประวัติศาสตร์จัดพิมพ์, ๒๕๓๗), ๒, ๔๗-๕๕, ๑๔๐-๑๔๑.

จากอักษรสิงหลเป็นจารึกด้วยอักษรล้านนาหรืออักษรธรรม เมืองเหนือ และมีการจารึกด้วยอักษรขอม อักษรธรรมอีสานสืบต่อมา มีการนำคัมภีร์ที่จารึกแพร่หลายมาสอบทานชำระตามโอกาส จนเมื่อมีเครื่องพิมพ์ จึงได้เปลี่ยนเป็นอักษรไทยดำเนินการพิมพ์ลงบนแผ่นกระดาษเย็บเป็นเล่มหนังสือปรากฏในปัจจุบัน มีการพัฒนามาตามลำดับ

ศัพท์พระพุทธศาสนาในบทความนี้ หมายถึงการพูดการเขียนการอ่านและความหมายศัพท์พระพุทธศาสนาที่มาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาภาษาบาลีที่ดีพิมพ์เผยแพร่ที่ใช้ตามข้อกำหนดในภาษาไทยทั้งการเขียนและการอ่าน ส่วนความหมายศัพท์ภาษาบาลีที่นำมาใช้เป็นภาษาไทย อาจต่างจากความหมายในภาษาเดิม ศัพท์พระพุทธศาสนาเป็นคำศัพท์ที่ใช้เฉพาะทางพระพุทธศาสนา ส่วนมากจะพบในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับในงานเขียนทางพระพุทธศาสนา มีการนำไปใช้พูดจาสนทนาและใช้เขียนทั้งพระภิกษุและคนทั่วไป

ศัพท์พระพุทธศาสนาภาษาบาลี มีทั้งแปลตามศัพท์ คือแปลเท่าเดิม คือแปลพุทโธว่า พุทธะ และมีการแปลเสริมถ้อยคำนั้น ที่พบเห็นจนชิน เช่น คำว่า พุทโธ แปลเสริมข้างหน้าและข้างหลังว่า “พระพุทธเจ้า” คำว่า “พระ” แปลเสริมข้างหน้า คำว่า “เจ้า” แปลเสริมข้างหลังภควา แปลเสริมข้างหน้าและข้างหลังว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า” คำว่า “พระผู้มี” แปลเสริมข้างหน้า คำว่า “เจ้า” แปลเสริมข้างหลัง ภควา = ภาค คำว่า พุทโธ กับ ภควา สองศัพท์นี้แต่ละศัพท์มีหลายความหมาย ผู้ที่ขาดความรู้ในศัพท์พระพุทธศาสนาซึ่งมีหลายความหมาย จัดเป็นเป็นผู้เสื่อมจากความรู้ในความหมายแห่งศัพท์พระพุทธศาสนาในส่วนปริยัติสัทธรรมการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ตามหลักการ ต้องศึกษาหลักภาษา คือไวยากรณ์บาลี แล้วศึกษาบาลี คือพระไตรปิฎกแล้วศึกษาอาจริยวาท (มติหรือคำอธิบายของอาจารย์) คืออรรถกถาฎีกาปกรณ์วิเสส เพื่อจะได้ความหมายข้ออรรถข้อธรรมตามลำดับขั้น ถือเป็น

วัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ถือปฏิบัติกันตั้งแต่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองตั้งมั่นในศรีลังกา

ศัพท์พระพุทธศาสนาศัพท์เดียว แต่มีหลายความหมาย เช่น คำว่า พุทโธที่สวดกันจนจำได้ว่า “ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม” นั้น หากศึกษาเรียนในสถานการณ์ศึกษาที่ต้องค้นคว้าความหมายศัพท์ในตำราและคัมภีร์ตามที่มีการเรียนการสอนให้ค้นคว้า ก็จะทราบว่ พุทโธ คำเดียวมี ๑๕ ความหมายตามคำอธิบายที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอธิบายไว้

พระพุทธศาสนา คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อธิบายได้ด้วยศัพท์พระพุทธศาสนา การเรียนรู้ศัพท์พระพุทธศาสนา ศึกษาเรียนรู้ผ่านการเรียนบาลีบ้าง ศึกษาเรียนรู้ผ่านการสอนพระพุทธศาสนาบ้าง การศึกษาเรียนรู้นั้นทำให้พระพุทธศาสนาเจริญในส่วนปริยัติสัทธรรม เกื้อกูลแก่ปฏิบัติสัทธรรม ปฏิเวธสัทธรรมก็เกิดขึ้นตามสมควรแก่การปฏิบัติ การที่คนไทยอธิบายพระพุทธศาสนาได้ดี หรือการอธิบายภาษาบาลีได้ดี เป็นเครื่องหมายหรือตัวชี้วัดว่า พระพุทธศาสนาเจริญ ตรงข้าม หากปรากฏว่า คนไทยส่วนใหญ่ไม่ว่าพระสงฆ์หรือคฤหัสถ์ไม่สามารถอธิบายความหมายศัพท์ภาษาบาลีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาได้ หรืออธิบายผิดพลาดหลักพระพุทธศาสนา ย่อมแสดงว่า พระพุทธศาสนากำลังเสื่อมไปจากจิตใจและวิถีชีวิตของคนไทยและสังคมไทย การมุ่งพัฒนาคนให้เป็นคนดี หรือให้คุณธรรมนำความรู้ เช่นที่พูดกันในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมระยะที่ผ่านมามีโอกาสเป็นไปได้น้อยลง ความรู้เกี่ยวกับศัพท์พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์และคนทั่วไปในกลุ่มต่างๆ จึงเป็นความรู้ที่จะยืนยันความเจริญหรือความเสื่อม และใช้ประเมินสถานภาพของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยปัจจุบันได้ทางหนึ่ง

ความหมายแห่งภาษาบาลีที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้นสามารถศึกษาความหมายได้จากข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงอธิบาย

ความหมายไว้ด้วยพระองค์เอง เช่น พระพุทธองค์ตรัสสอน ภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบูชา บิดามารดาในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิพรหม บุตรของสกุลใดบูชาบิดามารดาในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิบุรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบูชาบิดามารดาในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิอาหุไนยบุคคล”^{๓๐} เมื่อพระพุทธองค์ทรงยกข้อความขึ้นแสดงอย่างนี้แล้วพระองค์ได้ทรงอธิบายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม นี่เป็นชื่อของบิดามารดา คำว่า บุรพาจารย์ นี่เป็นชื่อของบิดามารดา คำว่า อาหุไนยบุคคล นี่เป็นชื่อของบิดามารดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไรเพราะบิดามารดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตร”^{๓๑} จากข้อความในพระสูตรนี้ คำว่า พรหม มิได้หมายถึง พรหมที่อยู่ขึ้นพรหมบนฟ้า แต่หมายถึงมารดาบิดา

พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น พระสาวกทั้งหลายรวบรวมสังคายนาจัดเป็นพระสูตรเรียกชื่อว่าสุตตันตปิฎก มีทั้งข้อความที่ต้องอธิบายขยายความและข้อความที่ชัดเจนไม่ต้องขยายความ เช่น ข้อความตอนต้นที่พระพุทธองค์ทรงแสดงสรุปว่า “บุตรที่บูชาบิดามารดาในเรือน ชื่อว่ามีพรหม” นั่นคือ ข้อความที่ต้องอธิบายขยายความ ข้อความตอนท้ายที่พระพุทธองค์ทรงแสดงสรุปว่า “คำว่า พรหม นี่เป็นชื่อของบิดามารดา” นั่นเป็นข้อความที่พระพุทธองค์ทรงอธิบาย พระธรรมเทศนาลักษณะนี้เรียก สุตตันตที่เป็นเนยยะมีเนื้อหาที่ต้องทำความเข้าใจ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายตอนท้าย ถ้าไม่ศึกษาทำความเข้าใจแล้วตีความเองอาจตีความผิด เป็นเหตุให้ปริยัติ สัทธรรมเกิดความเสื่อม แม้ว่าธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ถ้อยคำเป็นศัพท์แสดงออกมาแบบทั้งเนยยะคือ มีเนื้อความที่ต้องอธิบายและนิตตะมีเนื้อความชัดเจนแล้ว ก็ถือว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมด้วยถ้อยคำครบ

ถ้วนสมบูรณ์ ดังข้อความที่พระสาวกทั้งหลายผู้ทำสังคายนา ยกย่องพระพุทธเจ้าว่า “โสธมมํ เทเสติ อาทิกถยานมฺขณเม กลยานปริโยสานกถยานํสาตถสัพพยฺชนเภาลปริบุญณํ ปริสุทฺธพฺรหมจฺริยํปกาเสติ”^{๓๒} แปลว่า “พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ทรงแสดงธรรม ทรงประกาศพรหมจรรย์ มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน”^{๓๓}

คำว่า “สาตถสัพพยฺชนํ : พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ” นั้น พยัญชนะ คือ สิ่งที่ทำให้ถ้อยคำปรากฏ ซึ่งก็คือศัพท์พระพุทธศาสนานั้นเอง สาตถะ คือ ความหมายแห่งถ้อยคำที่ปรากฏจากพยัญชนะ เมื่อพยัญชนะถูกต้องอรรถก็ถูกต้องตามไป แต่เมื่อพยัญชนะคลาดเคลื่อนอรรถก็เสียความตามไปด้วย ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า

“เทวเม ภิกฺขเวธมฺมา สทฺธมฺมสสสมฺโมสาย อนฺตรธานาย สํวตฺตนิ. กตฺเม เทว. ทฺพนิกฺขิตตฺตยจฺปทพฺพยฺชนนํอฺตโถ จ ทฺพนํโธ. ทฺพนิกฺขิตตฺตสภิกฺขเวปทพฺพยฺชนสฺสอฺตโถปิทฺพนํโยโหติ”^{๓๔} แปลว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่ง สัทธรรม ธรรม ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) บทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี (๒) อรรถที่สืบทอดขยายความไม่ดี แม้ อรรถแห่งบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ไม่ดีก็ถือว่าเป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี”^{๓๕}

บทพยัญชน : บทพยัญชนะ ในที่นี้ คือ ศัพท์พระพุทธศาสนาภาษาบาลี ทฺพนิกฺขิตต : ที่ตั้งไว้ไม่ดีก็คือจดจารจารึกกันไว้ไม่ถูกต้อง รวมทั้งไม่มีความเข้าใจ ปัจจุบันก็

^{๓๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๓๑} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๓๒} วิมหา. (บาลี) ๑/๑/๑.

^{๓๓} วิมหา. (ไทย) ๑/๑/๒.

^{๓๔} อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๒๐/๕๙.

^{๓๕} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๗๒.

คือชาวพุทธจดจำเขียนศัพท์พระพุทธศาสนาคลาดเคลื่อน
 อดถ : อรรถ คือความหมายแห่งศัพท์พระพุทธศาสนา
 เมื่อรักษาทรงจำบทพยัญชนะกันมาผิด ความหมายแห่ง
 บทพยัญชนะก็ผิดตามไปด้วย เมื่อศัพท์พระพุทธศาสนา
 ภาษาบาลีได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ทั้งที่แปลทับ
 ศัพท์และแปลเอาความ ผู้ศึกษาอ่านศึกษาธรรมที่แสดง
 ด้วยศัพท์พระพุทธศาสนาไม่เข้าใจทั้งตัวบทพยัญชนะและ
 ความหมาย ก็เกิดความเสื่อมแห่งพระสัทธรรมในส่วนปริยัติ
 สัทธรรม รวมไปถึงปฏิบัติสัทธรรมและปฏิเวธสัทธรรม

“เทวเม ภิกขเวธมมา สทฺธมมสฺส จิตฺยา อสมโณสย
 อนนฺตรธานาย สํวตฺตนติ. กตเม เทว. สุนิกฺขิตตฺตยจปทพฺพญ
 ชนฺนอตฺโต จ สุนิโธ. สุนิกฺขิตตฺสภิกฺขเวปทพฺพญชนสฺสอต
 โถปิสฺสุนโยโหติ”^{๓๖} แปลว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒
 ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่
 หายไปแห่งสัทธรรม ธรรม ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑)
 บทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาดี (๒) อรรถที่สืบทอดขยาย
 ความดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดีก็ชื่อว่าเป็น
 การสืบทอดขยายความดี”^{๓๗} จากข้อความนี้เมื่อกล่าวถึง
 เฉพาะในปัจจุบัน ก็คือ ชาวพุทธทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์
 จดจำเขียนศึกษาศัพท์พระพุทธศาสนามีความเข้าใจถูกต้อง
 ก็มีความเจริญทางปริยัติสัทธรรม

พระสงฆ์ที่มีความรู้ภาษาบาลีใช้ศัพท์พระพุทธ
 ศาสนาในการแสดงธรรมและเขียนตำราเผยแผ่เมื่อผู้ฟัง
 ผู้อ่านศึกษาไม่เข้าใจ ก็ไม่ทราบความแห่งศัพท์พระพุทธ
 ศาสนา ในครั้งพุทธกาล ขนชาวชมพูทวีปใช้ภาษาพูดจา
 สนทนากันหลายภาษา บุคคลหนึ่งพูดภาษาหนึ่งกับบุคคลที่
 ไม่รู้ภาษานั้น ถ้อยคำนั้นก็สำเร็จประโยชน์ที่จะให้บุคคล
 ผู้ฟังทราบความ

ปัจจุบัน พระสงฆ์แสดงธรรมหรือเขียนตำรา ใช้
 ศัพท์พระพุทธศาสนาที่แปลจากภาษาบาลีแบบใช้คำเดิม
 คฤหัสถ์ผู้ฟังผู้ศึกษาที่มีได้ศึกษาภาษาบาลี ก็ไม่เข้าใจความ
 หมายควรเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องอธิบายขยาย
 ความให้ทราบ หรือเป็นหน้าที่ของคฤหัสถ์ที่จะต้องศึกษา
 เรียนรู้ศัพท์พระพุทธศาสนาด้วยตนเอง

การศึกษาศัพท์ทางพระพุทธศาสนาแต่ละสมัยนั้น
 ย่อมบ่งบอกถึงความรู้ความหมายในศัพท์และบ่งบอกถึง
 สภาพการณ์ต่างๆ เช่น ศัพท์พระพุทธศาสนาที่ปรากฏใน
 หนังสือพจนานุกรมคำเก่าในภาษาไทยฉบับชะเลยศักดิ์ และ
 จารึกเจ้าธรรมรังสี ซึ่งชาวพุทธไทยทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์
 ศึกษาทำความเข้าใจได้ยาก ดังข้อความจารึกเจ้าธรรมรังสีที่
 เขียนในปี พ.ศ. ๒๐๕๗ ปลายสมัยสุโขทัย พิมพ์ตามที่เขียน
 สกกดแบบโบราณว่า

“เจ้าธรรมรังสีภิกษุสงฆ์พระผนวตเถลิงจุ ๒๒ พระสา
 ทานมีใจใสสรทา ทำรูปพระสค์ดาจารย์บพิตร พระวิธินานา
 ดวยอิตานูเพยงชนะนะทง ๓๒ ประดุจดั่ง พระพุทธปรตมา
 ท้องทงแห่ง”^{๓๘} ข้อความนี้มีศัพท์พระพุทธศาสนาที่ทำความเข้าใจยาก
 เนื่องจากว่าใช้อักษรวิธีโบราณทำให้ศึกษา
 ทำความเข้าใจได้ยาก แต่ทางคณะผู้จัดทำหนังสือปรับปรุง
 เป็นภาษาปัจจุบันว่า “เจ้าธรรมรังสีภิกษุสร้างพระผนวช
 เถลิงจุ ๒๒ พรรษา ท่านมีใจใสศรัทธาทำรูปพระศาสดาจารย์
 บพิตร พระวิธินานาด้วยอัสติยานุพยัญชนะทั้ง ๓๒ ประดุจ
 ดังพระพุทธปรตมาทองท่งแห่ง”^{๓๙} ข้อความนี้แสดงถึง
 ความเจริญแห่งการใช้ศัพท์พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย
 แสดงหลักฐานที่สะท้อนพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

^{๓๖} อภ. พจน. (บาลี) ๒๐/๒๑/๕๙.

^{๓๗} อภ. พจน. (ไทย) ๒๐/๒๑/๗๓.

^{๓๘} ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร และคณะ, พจนานุกรมคำเก่าในภาษาไทย
 ฉบับชะเลยศักดิ์ (กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภารการพิมพ์, ๒๕๕๕),
 หน้า ๔๒.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน.

คติความเชื่อ วิธีชีวิตและค่านิยมในการใช้ศัพท์พระพุทธศาสนา ทำให้เห็นว่า การศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาอันทำให้เกิดศัพท์พระพุทธศาสนาในแบบวรรณกรรมแล้วถูกนำมาใช้ในวิถีชีวิตมีมาแต่โบราณกาลแล้ว

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีการแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ซึ่งสมัยปัจจุบัน ชาวพุทธทั้งพระภิกษุและคฤหัสถ์อ่านแล้วเข้าใจได้ยาก ดังข้อความคำแปลภาษาไทยว่า

“ครั้งนั้น ยังมีพระภิกษุองค์หนึ่งทรงศีลสังวร เวลารุ่งเช้าจับสัมมุขนิคันยาวได้ ก็คมนาคมการไปสู่สถานลานพระเจดีย์ ทำอัญชลีกรนมัสการแล้ว ก็ระลึกถึงพระพุทธคุณ พลังกवादลานพระเจดีย์พลาง”^{๔๐}

ข้อความคำแปลเป็นภาษาไทยนี้ชี้ให้เห็นความรู้ความเข้าใจความหมายศัพท์พระพุทธศาสนาในสมัยที่มีการแปลคัมภีร์มิลินทปัญหาภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ซึ่งสันนิษฐานว่าแปลในรัชกาลที่ ๓^{๔๑} คำว่า “สัมมุขนิ” คือ ไม่กวาด คำว่า “คมนาคม” คือ เดินไป คำว่า “อัญชลีกร” คือ กระทำการไหว้ การใช้คำศัพท์พระพุทธศาสนาเช่นนี้แสดงถึงความเจริญแห่งการใช้ศัพท์พระพุทธศาสนาในสมัยนั้น คำว่า “อัญชลีกร : คือภิกษุท่นไหว้พระเจดีย์ที่ควรไหว้” เป็นศัพท์พระพุทธศาสนาที่แผลงมาจากคำบาลีว่า “อัญชลีกรณียะ : ผู้ควรทำอัญชลี” คือผู้ควรกราบไหว้ ถูก

นำมาใช้ในปัจจุบัน เช่น เมื่อเด็กนักเรียนกราบพระรัตนตรัยก็จะกล่าวพร้อมกับกราบไหว้ว่า “อัญชลี วันทา อภิวาท” ครูสอนพระพุทธศาสนากับนักเรียนเข้าใจความหมายคำนี้ใช้เป็นภาษาไทยในวิถีชีวิตจนเคยชิน ศัพท์พระพุทธศาสนา นอกจากนี้ที่เข้าใจยากปัจจุบันมีตำราอธิบายศัพท์พระพุทธศาสนาจำนวนมาก ชาวพุทธทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนสามารถแสวงหาค้นคว้าศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจความหมายได้ เมื่อมีความเข้าใจก็น้อมนำมาประพฤติได้ถูกต้อง การประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องก็เป็นการพัฒนาบุคคลผู้ศึกษาเรียนรู้ให้เป็นคนดีในสังคม

๖. บทสรุป

ผู้เขียนใช้ความรู้ทางด้านคัมภีร์พระพุทธศาสนา ค้นหาศึกษาศัพท์พระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในคัมภีร์ภาษาบาลีแล้วตนเองได้ความรู้ความเข้าใจตามความสามารถและกำลังและนำมาเป็นเครื่องมือตรวจสอบความถูกต้องศัพท์พระพุทธศาสนาตามที่สังคมไทยเข้าใจมีการเผยแพร่เป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏแพร่หลายในสังคมไทย เพื่อเป็นแนวทางพัฒนาความรู้ศัพท์พระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาความรู้ของชาวพุทธไทยทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ผู้ได้ศึกษาบทความนี้แล้วจักได้ชวนชวนศึกษาเรียนรู้

^{๔๐} คัมภีร์มิลินทปัญหา ไทย-บาลี, พิมพ์ครั้งที่ ๙, พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการออกเมรุพระราชเพลิงศพพระพุทธรังษี (บุญมา ที่ปทุมโม ป.๖.๖) ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร ๕ มีนาคม ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

^{๔๑} อ้างแล้ว, (คำนำ) หน้า (๔๑).

บรรณานุกรม

คัมภีร์ภาษาบาลีและภาษาไทย

คัมภีร์มิลินทปัญหา ไทย-บาลี. พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.

/ Milindapanha Thai-Pali. 9th ed. Bangkok: Prayurawong Printing Co. Ltd., 2007.

คัมภีร์อภิธานวรรณนา. พระมหาสมปอง มุทิโต แปลเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒.

/ Khambhi Abhidhana Wannana. Translated and compiled by Phra Maha Sompong Mudito.

Bangkok: Dhamma Sabha Printing House, 1999.

ปทรูปสิทธิ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๓. / Padarupasiddhi. Bangkok: Dhamma Sapha

Printing House, 2000.

พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐. / Phra Trai

Pidok Phasa Bali Chabap Mahachula Tepitakang. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya,

1957.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

/ Phra Trai Pidok Phasa Thai Chabap Mahachulalongkornrajavidyalaya. Bangkok: Maha-

chulalongkornrajavidyalaya, 1996.

ปรมตมณชฺสา วิสฺสุตฺตนิคคมาหฎฺฐิกา. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘. / Paramatthaman-

chusa Visuddhimagga Mahadika. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya, 1995.

อภิธานนปทีปิกากฎีกา. กรุงเทพมหานคร : เทคนิค (19), ๒๕๒๗. / AbhidhanappadipikaDika. Bangkok: Technic

(19), 1984.

หนังสือภาษาไทย

ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร และคณะ. พจนานุกรมคำเก่าในภาษาไทยฉบับชะเลยศักดิ์. กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภารการพิมพ์,

๒๕๕๕. / Dr. Winai Phongsriphian and others. Phot Chananukrom Kham Kao nai Phasa Thai

Chabap Chaloeisak. Bangkok: Sakdisobha Kanphim, 2012.

ปทรูปสิทธิมัญชรี้ คัมภีร์อธิบายปทรูปสิทธิปกรณ์เล่ม ๑. พระคันธसारากวีวงศ์ แปลอธิบาย. กรุงเทพมหานคร :

ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๓. / Padarupasiddhimanjari Khambhi Adhibai Padarupasiddhipakon

lem 1. Translated and explained by Phra Khandhasarabhiwong. Bangkok: Thai Raiwan

Kanphim, 2000.

- ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๗. / Prachum Phrarajaniphon Phasa Bali nai Phra Bat Somdet Phra Chomklaochao Yuhua. Bangkok: the Office of National Buddhism Printing House, 2004.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๕๔. / Photchananukrom Chabap Rajabandittayasathan B.E. 2554. Bangkok: Siri Watthana Inter Print, 2011.
- พระโมคคัลลานเถระ. พระคัมภีร์อภิธานปิทีปิกพจนานุกรมบาลีแปลเป็นไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓. / Phra Mookhanlana Thera. PhraKhambhi Abhidhanapadipika Photchananukrom Bali Plae pen Thai. 2nd ed. Bangkok: Mahamakutrajavidyalaya Press, 1980.
- _____. อภิธานปิทีปิกา. พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโลและจำรูญ ธรรมดา แปล. กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรศาสน์ไทยการพิมพ์, ๒๕๕๙. / _____. Abhidhanappadipika. Translated by Phra Maha Phairot Yanakusalo and Chamrun Thammada. Bangkok: Prayun San Thai Kanphim Co. Ltd., 2016.
- พระครูอรุณธรรมรังษี (พระครูสมุห์เอี่ยม สิริวัฒนโณ). สวตมนต์ มนต์พิธีแปล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย (1119), ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. / Phra Khru Arundhammarangsi (PhraKhru Samulam Siriwanno). Suatmon Monphithi. Bangkok: Akson Samai Printing House, n.d.
- พระราชปฏิญาณโสภณ. สวตมนต์แปล สำหรับอุบาสก-อุบาสิกา. กรุงเทพมหานคร : หอไตรการพิมพ์, ๒๕๕๓. / Phra Rajapatiphansophon. Suatmon Plae Samrap Ubasok-Ubasika. Bangkok: Hotrai Kanphim, 2010.
- พระศาสนโสภณ. สวตมนต์แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘. / Phra Sasanasobhon. Suatmon Plae. 12th ed. Bangkok: Mahamakutrajavidyalaya Press, 1995.
- พระอัครวงศ์เถระ. สัทธนีติปทุมมา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๖. / Phra Aggawangsa Thera. Saddaniti Padamala Khambhi Lak Bali Mahawaiyakon lem 1. Bangkok: Phithak Akson Printing House, 2003.
- _____. สัทธนีติธามมา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๖. / _____. Saddaniti Dhatumala Khambhi Lak Bali Mahawaiyakon lem 1. Bangkok: Phithak Akson Printing House, 2003.
- ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ต้อยเขียว. ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่เชียงตุง. กรุงเทพมหานคร : สมาคมประวัติศาสตร์ จัดพิมพ์, ๒๕๓๗. / Prof. Dr. Prasert Na Nakhon and Puangkham Tuikhiaw. Tamnan Munsasana Chiang Mai Chiang Tung. Bangkok: Published by the Historical Association, 1994.